

Kalbos ugdymo rekomendacijos

Metodinė priemonė

Panevėžio Mykolo Karkos
pagrindinė mokykla

2023 m.

TŪM Tūkstantmečio
mokyklų
programa

Kalbos ugdymo rekomendacijos

Metodinė priemonė pedagogams ir tėvams

Metodinės rekomendacijos parengtos bendradarbiaujant
Panevėžio Mykolo Karkos pagrindinei mokyklai su
Panevėžio pedagogine psichologine tarnyba

Ψ PANEVĖŽIO PEDAGOGINĖ
PSICHOLOGINĖ TARNYBA

Rekomendacijos parengtos pagal dr. Vilmos Makauskienės, prof. Reginos Ivoškuvienės vadovėlių aukštosioms mokykloms, Kalbėjimo, kalbos ir komunikacijos sutrikimai (2022).

2023 m.

Turinys

ĮTRAUKUSIS UGDYMAS – KAS TAI?	4
KOMUNIKACIJOS, KALBĖJIMO IR KALBOS SAMPRATA	4
GARSŲ TARIMO SUTRIKIMAI	5
Rekomendacijos. Garsų tarimo mokymas	5
Foneminio suvokimo ir garsinės analizės ugdymas	7
Smulkiosios motorikos lavinimo užduotys	7
KALBOS NEIŠSIVYSTYMAS	8
Apibūdinimas	8
Priežastys	8
Rekomendacijos	9
Kalbos ugdymo rekomendacijos esant žymiam kalbos neišsivystymui	9
Kalbos ugdymo rekomendacijos esant vidutiniam kalbos neišsivystymui	10
Kalbos ugdymo rekomendacijos esant nežymiam kalbos neišsivystymui:	11
SKLANDAUS KALBĖJIMO SUTRIKIMAI	13
Apibūdinimas	13
Priežastys	14
Rekomendacijos	16
DAUGIAKALBYSTĖ	19
Daugiakalbystės apibūdinimas	19
Dvikalbių vaikų kalbos raida	20
Daugiakalbių vaikų kalbos sutrikimų požymiai	22
Išvados	22
RAŠOMOSIOS KALBOS SUTRIKIMAI	23
Rašomosios kalbos raida	23
Rašymo ir skaitymo sutrikimų apibūdinimas	24
Rekomendacijos pedagogams	25
Patarimai tėvams	25
SPECIFINIAI KALBOS RAIDOS SUTRIKIMAI	26
Specifinė kalbos raida dėl klausos sutrikimo	26
Specifinė kalbos raida dėl regos sutrikimo	28
Specifinė kalbos raida dėl intelekto sutrikimo	28
Specifinė kalbos raida dėl įvairiapusio raidos sutrikimo	30
Komunikacijos ypatumai esant mutizmui	32
Pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo pritaikymas	33
LITERATŪROS SĄRAŠAS	38

ĮTRAUKUSIS UGDYMAS – KAS TAI?

ĮTRAUKUSIS UGDYMAS – kokybiškas ugdymas kiekvienam mokiniui. Įtraukijį ugdymą tikslinga sieti su personalizuotu kiekvieno mokinio ugdymu, atitinkančiu kiekvieno vaiko ugdymosi galias ir poreikius. Įtraukusis ugdymas apima ugdymo turinio, mokytojų rengimo, pagalbos mokiniui, mokytojui, mokyklai, vertinimo, ugdymo organizavimo sritis.

Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymąsi reglamentuojantys teisiniai dokumentai sudaro palankias sąlygas kiekvienam mokiniui ugdytis pagal jų poreikius ir galimybes bendrojo ugdymo mokyklose, užtikrinant švietimo pagalbą, lygias galimybes ir ugdymosi prieinamumą.

KOMUNIKACIJOS, KALBĖJIMO IR KALBOS SAMPRATA

KOMUNIKACIJA vadinamos įvairios bendravimo, ryšių, susisiekimo, keitimosi patirtimi, mintimis, žiniomis, išgyvenimais formos, informacijos perteikimas, socialinė sąveika ženklais. Sąvokos *komunikacija* ir *bendravimas* dažnai vartojamos kaip sinonimai.

Išskiriamas vidinis ir išorinis (socialinis) bendravimas, kuris gali būti tarpasmeninis, grupinis, asmens ir grupės, tarpgrupinis, masinis.

Svarbiausi bendravimo aspektai yra tarpusavio suvokimas (socialinė percepcija), keitimasis informacija (komunikacija), tarpusavio sąveika (socialinė interakcija) ir tarpusavio santykiai.

Skiriami du pagrindiniai komunikacijos tipai: *verbalinis* (žodinis) ir *neverbalinis* (nežodinis). Verbalinė komunikacija – tai sakytinė kalba, balso intonacijos. Neverbalinė komunikacija yra reikšmės perteikimas nežodiniais ženklais – gestais, mimika, judesiais ir kt.

Kalbėjimo procesas

KALBĖJIMAS yra sudėtingas procesas, apimantis tinkamų minčių, garsų, skiemenų, žodžių ir jų sekos parinkimą, atitinkamą tarimo tempą ir balso tembrą. Kalbėjimas suprantamas kaip artikuliacijos ir kitų raumenų grupių judėjimas, padedantis aiškiai išstarti kalbos garsus, juos jungti į skiemenis, žodžius ir sakinius.

Kalbėjimas gali būti vertinamas keliais aspektais. Tai ir sklandumas, aiškumas, suprantamumas.

Kalba

KALBA yra sistema, jungianti tris pagrindinius komponentus – fonetiką, leksiką ir gramatiką.

Sakytinė kalba – tai minčių reiškimas garsais, žodžiais, ekspresyviai.

Rašytinė kalba – tai žodžių ar simbolių perteikimas raštu.

Kalbos supratimui ir išraiškai (garsinei kalbai) apibūdinti vartojamos dvi sąvokos – *receptyvioji kalba* ir *ekspresyvioji kalba*.

Receptyvioji kalba – tai kalbos supratimas, suvokimas, kuris išsiugdomas sąlyginių refleksų susidarymo būdu.

Ekspresyvioji kalba – garsinė kalbos išraiška. Ekspresyvios kalbos išmokstama pamėgdžijant suaugusiuosius.

Vidinė kalba – tai tinkamų žodžių parinkimas mintims išreikšti.

Monologinė kalba – vieno asmens kalbos forma.

Dialoginė kalba – mažiausiai dviejų žmonių pokalbis.

GARSŲ TARIMO SUTRIKIMAI

Apibūdinimas

<i>Fonetinis kalbėjimo sutrikimas</i>	<i>Fonologinis kalbos sutrikimas</i>
Įvairūs garsų tarimo sutrikimai dėl nepakankamai išlavėjusios kalbėjimo motorikos. <i>Girdimasis suvokimas yra pakankamai išlavėjęs</i>	Garsų tarimo sutrikimai dėl nepakankamai išlavėjusių foneminiu suvokimu. <i>Foneminė klausa nepakankamai išlavėjusi</i>

Rekomendacijos. Garsų tarimo mokymas

Taisyklingo garsų tarimo mokiniai mokomi logopedinių pratybų metu, taikant įvairius kalbėjimo sutrikimų įveikimo metodus.

Nuorodos, kurios padės mokyti tarti ar įtvirtinti tam tikrų garsų tarimą

<https://www.youtube.com/watch?v=HD74XUG6RIg>

<https://www.youtube.com/watch?v=MjMZV5W3v0E>

<https://www.youtube.com/watch?v=5mXKiuIBBW0>

<https://www.youtube.com/watch?v=eU78U5qJ6To>

<https://www.youtube.com/watch?v=NPN6Xztw8Bk>

<https://www.youtube.com/watch?v=y664aChjxQs>

<https://www.youtube.com/watch?v=qlekZSHPDtE>

Garso R parengiamieji pratimai

<https://www.youtube.com/watch?v=ZxnoQNXoP-Y>

<https://www.youtube.com/watch?v=glpzOCB8ukc>

<https://www.youtube.com/watch?v=w8VWXL1YvZM>

<https://www.youtube.com/watch?v=162uCd1lic8>

<https://www.youtube.com/watch?v=wCgqn3obLcw>

Garso S parengiamieji pratimai

<https://www.youtube.com/watch?v=FH5mxbA0jr8>

<https://www.youtube.com/watch?v=6V5MKHiGHVc>

Garso Š(Ž) parengiamieji pratimai

<https://www.youtube.com/watch?v=2mCpqrtj5wI>

<https://www.youtube.com/watch?v=Sfi3bZMzxj8>

<https://www.youtube.com/watch?v=on2Y3egMHXg>

<https://www.youtube.com/watch?v=8aKY14XUEAg>

Garsas K

<https://www.youtube.com/watch?v=0wjEVJJAqSc>

<https://www.youtube.com/watch?v=NNGv1hPgYwE>

Garsas L

<https://www.youtube.com/watch?v=fpew3FNyfVE>

<https://www.youtube.com/watch?v=cM-vsNJBlpk>

<https://www.youtube.com/watch?v=tEozgSZu9v0>

Garsai P - B

<https://www.youtube.com/watch?v=AXpLpp8Jpv0>

Foneminio suvokimo ir garsinės analizės ugdymas

Foneminio suvokimo ugdymas ir garsinės analizės ugdymas vyksta atsižvelgiant į vaiko amžių sutrikimo sunkumą, taikomos įvairios užduotys (Garšvienė, Ivoškuvienė, 2003):

- pasakyti pirmą, paskutinį žodžio garsą;
- išgirsti įvairius kalbos garsus (ypač netinkamai tariamus) žodžiuose;
- išgirsti, ar yra nurodytas garsas garsų eilėje, skiemenyse, žodžiuose;
- nustatyti, ar žodžio pradžioje, viduje, pabaigoje yra mokomas garsas;
- suprasti, kuo (reikšme ir garsine sudėtimi) skiriasi panašūs žodžiai;
- suvokti ir ištartti žodį, jei vieną fonemą pakeistume kita;
- išvardyti, suskaičiuoti vis ilgesnių žodžių garsus;
- išskirti pasikartojančius balsius, priebalsius;
- pakartoti skiemenis, žodžius ir sakinius.
- Tarti keletą garsų. Mokinys išgirdęs reikiamą garsą suploja. Kai išmoksta skirti mokomus garsus eilėje, mokoma juos atpažinti skiemenyse, vėliau - žodžiuose bei sakiniuose.
- Mokiniui išrinkti paveikslėlius su mokomu garsu.
- Žodžių, panašių garsine sudėtimi, skyrimas (galva - kalva, lopus - lapas, batas - padas).
- Skiemenų skyrimas (tariami skiemenys, mokinys turi išskirti, kuris skiemuo nereikalingas, pvz.: lè/lè/ma).
- Garsinės analizės ir sintezės mokymas: iš eilės pasakomi žodžio (ar skiemens) garsai, mokinys juos sujungia į žodį (skiemenį); pasakomas žodis (skiemuo), o mokinys išvardija garsus.

Smulkiosios motorikos lavinimo užduotys

<https://www.youtube.com/watch?v=Oj2tU8qwYG4>

https://www.youtube.com/watch?v=M92-lK_sGhI

KALBOS NEIŠSIVYSTYMAS

Apibūdinimas

Kalbos neišsivystymas – tai visos kalbos sistemos (fonetikos, leksikos, gramatikos ir rišiosios kalbos) neišlavėjimas, esant normaliai klausai ir įprastinei intelekto raidai. Kalbos raidos sutrikimams būdingi kalbos supratimo ir (ar) ekspresyvosios kalbos, rašymo ar kitos simbolių sistemos išmokymo sunkumai. Sutrikimo požymiai apima kelias sritis: kalbos formą (fonologiją, morfologiją, sintaksę), kalbos turinį (semantiką) ir kalbos vartojimą (pragmatiką). Pagal TLK -10 AM (2015) išskiriami kalbos išraiškos (F 80.1) ir kalbos supratimo (F 80.2) sutrikimai.

Kalbos išraiškos sutrikimas – tai specifinis kalbos raidos sutrikimas, kai vaiko gebėjimas vartoti ekspresyviają kalbą (kalbos išraiška) yra gerokai mažesnis už atitinkamo amžiaus gebėjimų lygį, kartu esant normaliam kalbos supratimui. Tarimo sutrikimų gali būti arba nebūti.

Kalbos supratimo sutrikimas apibūdinamas kaip specifinis kalbos raidos sutrikimas, kai vaikas supranta kalbą blogiau, negu yra įprasta. Beveik visada būna sutrikusi kalbos išraiška, būdingi žodžių ir garsų tarimo sutrikimai. Kalbos neišsivystymo atveju kalbinė motorika, regimasis suvokimas, motyvacija yra visaverčiai.

Priežastys

Kalbos neišsivystymo priežastys pagal pažeidimo vietą: centrinės kilmės, periferinės kilmės. Centrinės kilmės priežasčių grupei priskiriamas ankstyvas organinis galvos smegenų įvairių sričių pažeidimas (intoksikacijos, asfiksijos, centrinės nervų sistemos ligos, traumos, vaikų cerebrinis paralyžius ir kt.) Periferinės kilmės priežasčių grupei priskiriami ryškūs periferinio kalbėjimo aparato įgimti ar įgyti organiniai trūkumai ir pažeidimai. Kalbos plėtotės sutrikimai pagal genezę ir struktūrą gali būti pirminiai ir antriniai (specifiniai). Pirminius sutrikimus lemia jau minėti pažeidimai ir funkcijų sutrikimai, kurie tiesiogiai yra susiję su kalbos funkcija. Kalbos supratimo sutrikimo lygmuo gali būti įvairus. Antrinius kalbos raidos sutrikimus lemia pažeidimas procesų, kurie kalbėjimui ir kalbai yra labai reikšmingi, tačiau tiesiogiai nėra susiję. Tokio pobūdžio sutrikimai vadinami *specifine kalbos raida*. Tai antrinio pobūdžio kalbos sutrikimas, kuris gali atsirasti dėl sąvokinio mąstymo plėtojimosi spragų, dėl įvairiapusio raidos sutrikimo, klausos ir regos sutrikimų. (*Makauskienė, Ivoškuvienė, 2022*)

Lygiai

Kalbos neišsivystymo lygiai skiriami pagal kalbos supratimą, vaiko gebėjimą parinkti žodžius mintims išreikšti ir jas išsakyti (aktyvųjų žodyną), kalbos gramatinį taisyklingumą, kalbos suprantamumą (tarimą), rišliosios kalbos ypatumus.

Skiriami trys kalbos neišsivystymo lygiai (*Ivoškuvienė, Mamonienė ir kt., 2002; Garšvienė, Ivoškuvienė, 2003*): *žymus, vidutinis ir nežymus*.

Žymus kalbos neišsivystymas

Tai sutrikęs vaikų gebėjimas suprasti kalbą ir (ar) kalbėti. Vaikai, kurių kalba žymiai neišsivysčiusi beveik nekalba. Jų kalbą sudaro keletas neaiškiai artikuliuojamų kalbos garsų, žodžių. Nemokėjimas ar negalėjimas ištartį garsų lemia ir nepakankamą kalbos supratimą. Vaiko kalbėjimą padeda suprasti: gestai, mimika, paveikslėliai, simboliai, žaislai.

Vidutinis kalbos neišsivystymas

Šis lygis apibūdinamas atsiradusiais šnekamosios kalbos pradmenimis. Dažnai tokiais atvejais būna ir ribotas kalbos supratimas (*Rudolph, 2017; Ivoškuvienė, Mamonienė ir kt., 1997; Garšvienė, Ivoškuvienė, 2003*). Sisteminga ir nuosekli pagalba, grindžiama įprastinės kalbos raidos strategijomis, padeda pasiekti aukštesnį kalbos lygį.

Nežymus kalbos neišsivystymas

Vaikai, kuriems būdinga nežymiai išsivysčiusi kalba, vartoja rišliąją kalbą, kurioje išlieka leksinių, gramatinio taisyklingumo ir fonologinių klaidų. Vaikų neišsivysčiusiai kalbai vertinti taikomos įvairios standartizuotos metodikos arba vertinimo priemonės, kurios sudaromos orientuojantis į įprastinės kalbos raidos normas ir pagrindinius neišplėtotai kalbai būdingus požymius. (*Makauskienė, Ivoškuvienė, 2022*)

Rekomendacijos

Kalbos ugdymo rekomendacijos esant žymiam kalbos neišsivystymui

Pagrindinės pagalbos kryptys:

Kalbos supratimo ugdymas, atliekant verbalines ir neverbalines užduotis;
Komunikacijos skatinimas, aktyviojo žodyno plėtojimas;
Kalbos gramatinio taisyklingumo pradmenų ugdymas;
Garsų tarimo sužadimas, mokymas, tikslinimas;

Rišliosios kalbos pradmenų ugdymas;
Girdimojo suvokimo lavinimas;
Bendrosios ir smulkiosios motorikos judesių tikslinimas;
Pažinimo procesų – dėmesingumo, atminties, vaizduotės ir mąstymo lavinimas;

Pagalbos procesas su vaikais, kuriems būdingas žymus kalbos neišsivystymas, pradedamas nuo: stebėjimo; kontakto užmezgimo; kartojimo skatinimo; nekalbančio vaiko kalbos supratimo gebėjimai gali būti lavinami ir skatinami tokiais pratimais: atkreipti ir fiksuoti vaiko žvilgsnį į save ir jį išlaikyti, mokyti sekti judantį objektą, perkelti žvilgsnį, žvilgsniu lyginti daiktus, reaguoti į tylų ir stiprų garsą, suprasti ir parodyti *vienas – daug, vienas - du – daug, didelis – mažas, storas – plonas, ilgas – trumpas, sunkus – lengvas*.

Mokoma skirti pagrindines spalvas, atrinkti tokį pat daiktą, skirti pagal pavadinimus, mokyti sąvokų, orientuotis erdvėje, suvokti metų laikus. Dėmesingumui, suvokimui, mąstymui, atminčiai lavinti taikomos neverbalinės ir verbalinės užduotys. Jos derinamos su komunikacijos skatinimo pratybomis.

Ekspresyvioji kalba plėtojama remiantis vaiko tariamais garsais ar garsažodžiais. Vaikai mokomi kasdienėse situacijose reikšmingų žodžių: *taip, ne, duok, nėra, noriu*. Tokie žodžiai lengvai siejami su gestais.

Kalbos ugdymo rekomendacijos esant vidutiniam kalbos neišsivystymui

Pagrindinės pagalbos kryptys:

Kalbos supratimo tikslinimas;
Aktyviojo žodyno turtinimas;
Kalbos gramatinio taisyklingumo ugdymas;
Garsų tarimo mokymas;
Girdimojo suvokimo lavinimas;
Rišliosios kalbos ugdymas;
Bendrosios ir smulkiosios motorikos lavinimas;

Rekomenduojamos užduotys

- daiktavardžių skaičių, linksnių, prielinksnių, veiksmažodžių formų supratimo tikslinimas, derinimas;
- žodžių ar formų, besiskiriančių viena fonema (akis – akys, labas – lapas, gera – geras), diferencijavimas;
- tikslinti prielinksnių (ant, po, iš, į, be, per, nuo, už, prie, aplink) vartojimą;
- nustatyti daiktą pagal spalvą, formą, dydį, grupę ir kt;
- teisingai vartoti įvardžius, erdvinius santykius reiškiančias ypatybes;
- tiksliai ir išsamiai atsakyti į klausimus, suprasti klausiamuosius žodžius;
- mokyti apibūdinti objektus, atsakant į klausimus koks? kokia?
- mokyti apibūdinti veiksmus, atsakant į klausimą kaip?
- mokyti nustatyti laiką (*kada?*)

Vidutinio kalbos neišsivystymo atveju labiausiai išryškėja gramatinio kalbos taisyklingumo klaidos, todėl daug dėmesio skiriama:

- mokyti kalbėti taisyklingais sakiniais;
- derinti daiktavardžius, būdvardžius, skaitvardžius;
- mokyti taisyklingai sakiniuose vartoti įvairias daiktavardžių, veiksmažodžių, būdvardžių gramatines formas;
- mokyti kaityti veiksmažodžius laikais;
- mokyti rišliai pasakoti;

Ugdant rišliąją kalbą svarbu: skatinti dalyvauti pokalbiuose, apibūdinti objektus, pasakoti pagal paveikslėlius, žodžiais, sakiniais išreikšti girdėto teksto turinį, vartoti išplėstinius sakinius. Vaikai mokomi sudaryti pasakojimą iš kelių sakinių, nuosekliai nusakyti dienos ritmą, atsakant į klausimus apie atliktus ir atliekamus veiksmus.

Kalbos ugdymo rekomendacijos esant nežymiam kalbos neišsivystymui:

Rekomenduojamos tokios užduotys:

- Aktyviai ugdomas girdimasis suvokimas, žodžių garsinės analizės įgūdžiai, vaikas rengiamas skaityti ir rašyti;
- Tobulinamas būdvardžių ir retesnių daiktavardžių, veiksmažodžių gramatinių formų supratimas;
- Mokoma suprasti ir vartoti retesnius prielinksnius, priešdėlinius, priesaginius žodžius;
- Klausytis ir suprasti įvairaus ilgumo tekstus;

- Toliau gausinamas ir tikslinamas vaikų žodynas: aptariami apibendrinamieji bei kelias reikšmes turintys žodžiai;
- Mokoma suprasti žodžius, turinčius perkeltinę reikšmę, antonimus ir sinonimus;
- Mokoma naujų žodžių darybos, sudarant mažybinius, maloninius daiktavardžius, priesaginius ir priešdėlinius daiktavardžius, priešdėlinius veiksmažodžius, vietų pavadinimus ir kt.;
- Naujai išmokti žodžiai įtvirtinami įvairiose situacijose vartojant juos sakiniuose, pasakojimuose ir dialoginėje kalboje;
- Mokoma kaityti rečiau vartojamus daiktavardžius, veiksmažodžius, būdvardžius;
- Atkreipiamas dėmesys į veiksmažodžių šaknies balsių kaitą, laikų vartojimą;
- Rišioji kalba ugdoma tokiu nuoseklumu:
 - *Mokoma trumpų pasakojimų apie žinomą daiktą (3-4 ar daugiau sakinių);*
 - *Tobulinami apibūdinamojo pasakojimo įgūdžiai;*
 - *Mokoma pasakoti pagal siužetinius paveikslėlius, paveikslėlius, jų serijas, atpasakoti;*
 - *Mokoma atrenkamojo pasakojimo (atpasakoti nurodytą girdėto teksto dalį);*
 - *Ugdomi kūrybinio pasakojimo įgūdžiai;*

Vertinant šių mokinių ugdymosi pasiekimus pamokoje rekomenduojama:

- Nereikalauti kalbėti sudėtingais sakiniais, ilgai bei daug pasakoti.
- Leisti kalbėti pagal iš anksto sudarytą planą, schemą, naudojant vaizdines priemones, paveikslėlius.
- Susieti naują informaciją su turimomis žiniomis.
- Rašto užduotis suskirstyti mažais žingsneliais, teikti grįžtamąjį ryšį apie kiekvieną atliktą užduotį, kuo dažniau vertinti, leisti atliktas užduotis įsivertinti pačiam (antspaudu, lipduku ar pan.). Rašto darbus leisti rašyti iš anksto paruoštose formose (jose turi būti struktūruotai pateiktos tam tikros dalys, pateikiami klausimai, į kuriuos atsakydamas mokinys galėtų tinkamai atlikti užduotį).
- Atliekant rašto užduotis, leisti remtis pagalbine medžiaga (raidynu, taisyklėmis, plakatais ir pan.). Kai kuriuos rašto darbus leisti atsiskaityti žodžiu. Kai kurias užduotis keisti, taip, kad nereiktų daug rašyti (pvz. parinkti teisingą atsakymą, atrenkant iš keleto duotų atsakymų).
- Leisti rašant tarti žodžius garsiau arba pašnibždomis. Akustiškai panašias fonemas žyminčių raidžių painiojimo klaidas, skaičiuoti kaip vieną klaidą. Neįskaičiuoti optiškai

panašių raidžių keitimo, raidžių skiemenyje sukeitimo vietomis, praleidimo klaidų į bendrą vertinimą.

- Gramatinių taisyklių įsisavinimui, rašto darbų rašymo įgūdžių lavinimui pasinaudoti mokymo priemonėmis, kuriose informacija paprasta, neperkrauta, struktūruota, pateikta kartu su taisyklėmis, klausimais, leisti mokiniams rašto darbus atlikti naudojantis kompiuteriu, taip pat rekomenduojama leisti namų darbų užduotis (ypač pasakojimus) įrašyti ir po to pateikti mokytojui. Mokiniai, kuriems nustatytas nežymus kalbos neišsivystymas, dažniausiai ugdomi pritaikant bendrąsias programas, ugdymo metodus ir teikiant specialiąją pedagoginę pagalbą.

Mokiniams, turintiems kalbėjimo sutrikimų rekomenduojamos įvairios skaitmenines skaitymo ir rašymo mokymosi priemonės.

Skaitymo mokymo pratimai:

<https://www.youtube.com/watch?v=mldt7BLtEg>

Dviskiemenių žodžių skaitymas

<https://www.wordwall.net/resource/12004724/%c5%beod%c5%beiai%c5%b3-skaitymas-kai-abu-skiemenys-yra-u%c5>

Triskiemenių žodžių skaitymas:

<https://www.wordwall.net/resource/12035168/triskiemeni%c5%b3-%c5%beod%c5%bei%c5%b3-skaitymas>

Ugdant mokinius su kalbos neišsivystymu galima naudotis šiais interaktyviais mokomaisiais žaidimais ir užduotimis:

<https://www.ismanimokykla.lt/lt/skaitmenines-itraukiojo-ugdymo-priemones-->

SKLANDAUS KALBĖJIMO SUTRIKIMAI

Apibūdinimas

Sklandus kalbėjimas yra lengvas, nenutrūkstamas artikuliacijos ir kitų raumenų grupių judėjimas, padedantis aiškiai ištarti kalbos garsus.

Kalbėjimo nesklandumais vadinami įvairūs sutrikimai, pasireiškiantys netaisyklingu, trūkčiojančiu kvėpavimu, garsų skiemenų, žodžio dalies pakartojimas, įterpiniais ir kt. Shapiro(2011), Tichenor, Yaruss (2019) nurodo, kad kalbėjimo nesklandumams priskiriami *natūralūs kalbėjimo nesklandumai, fiziologinė interacija, mikčiojimas ir greitakalbystė.*

Priežastys

Natūralūs kalbėjimo nesklaidumai

Tai vieno ar dviejų skiemenų kartojimai be artikuliacijoje dalyvaujančių raumenų įtampos, įterpiniai, žodžio paieškos, sakinio struktūros keitimai, kelių sakinių kartojimas, norint perfrazuoti informaciją. Tokie nesklaidumai būdingi daugumai žmonių, ypač atsidūrus tam tikrose emociškai reikšmingose bendravimo situacijose ar patekus į nepalankią, verbalinę komunikaciją trikdančią aplinką. Šie nesklaidumai yra epizodiniai, situaciniai, nereikalaujantys specialistų pagalbos. Kalbėtojas galėtų padėti sau mokydamasis atsipalaiduoti, taisyklingai kvėpuodamas, iš anksto apgalvodamas kalbėjimo turinį, susidarydamas planą.

Fiziologinė interacija

Mažiems vaikams (2 iki 5 metų), ypač greitakalbiams, būdinga kelis kartus pakartoti atskirus skiemenis (fiziologinė iteracija). Tokia kalba panaši į mikčiojimą, tačiau tai įprasta, ypač jei vaikas kupinas įspūdžių ir nori kuo greičiau jais pasidalyti.

Tokio pobūdžio nesklaidumai nesukelia ilgalaikių trukdžių kalbinei raidai ir raiškai, ir dažniausiai išnyksta savaime. Šiame periode svarbu nesureikšminti vaiko kalbėjimo nesklaidumų, neakcentuoti jų, sumažinti kalbos kontrolę ir galimus pernelyg aukštus reikalavimus vaiko kalbėjimui. Prašymai pakartoti, nuolatiniai pataisymai sukelia vaikui „nesėkmingo, suaugusiems neįtinkančio“ kalbėjimo jausmą ir didina nerimą bei pačius nesklaidumus. Netinkamas suaugusiojo reagavimas į laikinus kalbėjimo sunkumus, gali provokuoti užsikirtimų, artimų mikčiojimui, atsiradimą.

Mikčiojimas

Mikčiojimas - kur kas sudėtingesnis sklaidaus kalbėjimo sutrikimas savo kilmės, pagalbos formų ir įveikos sėkmingumo prasme. Mikčiojimo atsiradimą aiškina psichologinės, išmokimo, reikalavimų ir gebėjimų neatitikimo, genetinės, atipinio smegenų dominavimo, neurofiziologinės ir kitos teorijos.

Mikčiojimui būdingi ne lengvi trumpų žodžių pakartojimai, bet dėl padidėjusios artikuliacijos aparato įtampos atsirandantys pirmo žodžio skiemens, garso kartojimas, tęsimas, balso tono pakilimas, sunkesniais atvejais lydimieji kūno judesiai.

Dažniausiai mikčiojimas prasideda 3-5 metų amžiaus vaikams, intensyviu kalbos raidos laikotarpiu.

Mikčiojimo ir natūralių kalbėjimo nesklaidumų diferencijavimas

Netūralūs kalbėjimo nesklaidumai	Mikčiojimas
Dvejojimas ir tylos pauzės	Dalies žodžio, skiemens pakartojimai (3 ar mažiau)
Garsų, skiemenų, žodžių įterpimas	Garsų pakartojimai
Susimaišymai (sakinių ir junginių pataisymai)	Garsų tęsimas
Junginių ir žodžių pakartojimai	Užsikirtimai
Žodžio dalies, skiemens pakartojimai (2 ar daugiau)	Būdinga artikuliacijos aparato įtampa

Svarbus mikčiojimo požymis yra užsikirtimų kaita ir įvairovė. Mikčiojimas gali keistis kiekvieną dieną ir būti skirtingas įvairiose situacijose. Tai priklauso nuo pasakojimo sudėtingumo, pokalbio turinio, pašnekovo reakcijos, bendravimo stiliaus, mikčiojančio asmens savijautos bendravimo metu ir kitų veiksnių. (Wogavich, Hall, 2017; Kelman, Nicholas, 2020; Yairi, Seery, 2015).

Greitakalbystė

Greitakalbystė apibrėžiama kaip sklaidaus kalbėjimo sutrikimas, kuriam būdingas greitas, nereguliarus kalbėjimo tempas, neigiamai veikiantis įvairias komunikacijos formas (skaitymą, rašymą, kalbėjimą), motorinę veiklą ir elgesį (Scott, 2020; Myers, Bakker ir kt., 2012; Word, Scott, 2011; St.Louis ir kt., 2003).

Greitakalbystė panaši į mikčiojimą - šie sutrikimai dažnai yra painiojami. Tiek greitakalbystei, tiek mikčiojimui būdingi *garsų, skiemenų kartojimai, tęsimai, užsikirtimai*.

Mikčiojimo nesklaidumus sukelia emocinė ir artikuliacinė įtampa, o *greitakalbystės* atveju - pernelyg greitas kalbėjimo tempas. Lygindami šiuos du kalbėjimo sklaidumo sutrikimus, stebime skirtingą emocinį reagavimą, požiūrį į savo problemą bei nevienodą poveikį mokymosi pasiekimams.

Greitakalbystės atveju dažnai būdingas nekritiškumas savo kalbėjimui, nerūpestingumas, mažesnis nerimas kalbant, pakankamas noras bendrauti, sklaidesnis kalbėjimas užsienio kalba, tačiau mažiau sklaidus kalbėjimas atsipalaidavus, skaitant žinomą tekstą

Mikčiojimo atveju būdingas didesnis nerimastingumas kalbant, bendravimo vengimas, sunkesnis kalbėjimas užsienio kalba, sklaidesnis kalbėjimas atsipalaidavus, skaitant žinomą tekstą, nuoseklesnė pasakojimo struktūra, šis sutrikimas mažiau įtakoja mokymosi pasiekimus. Gana dažnai šie du giminiški sutrikimai pasireiškia kartu. Diferencijuoti šiuos sutrikimus svarbu todėl, kad jų koregavimui taikome skirtingus pagalbos būdus.

Greitakalbystės ir mikčiojimo skiriamieji požymiai

Kriterijai	Greitakalbystė	Mikčiojimas
Supratimas apie sutrikimą	Nėra	Yra
Nerimas, įtampa kalbant	Mažesnis (-ė)	Stipresnis (-ė)
Kalbėjimas atsipalaidavus	Blogesnis	Geresnis
Kalbėjimas, skiriant tam dėmesį	Geresnis	Blogesnis
Kalbėjimas po užsikirtimo, nesklandumo	Geresnis	Blogesnis
Trumpi atsakymai	Geresni	Blogesni
Kalbėjimas užsienio kalba	Geresnis	Blogesnis
Žinomo teksto skaitymas	Blogesnis	Geresnis
Nežinomo teksto skaitymas	Geresnis	Blogesnis
Rašymas	Skubotas, nevaržomas	Nenatūralus, suvaržytas
Požiūris į savo kalbėjimą	Nekritiškas	Nerimastingas
Psichologinės nuostatos	Noras bendrauti	Drovumas, užsisiklendimas
Akademiniai gabumai	Dažnai žemesni	Geri, puikūs
EEG	Rodo pakitimus	Įprastai normalūs
Terapijos tikslas	Dėmesio skyrimas kalbėjimui	Dėmesio nukreipimas nuo kalbėjimo

Rekomendacijos

- Kalbėkite su vaiku neskubėdami, darykite pauzes. Palaukite keletą sekundžių, prieš pradėdami kalbėti. Jūsų lėtas ir ramus kalbėjimas bus daug efektyvesnis už kritiką ar tokius patarimus, kaip „neskubėk“ ar „pabandyk dar kartą lėčiau“.
- Priminkite vaikui sklandaus kalbėjimo taisykles (lėtas kalbėjimo tempas, lengvas ir tęsiamas pirmo žodžio garso tarimas, kelių žodžių tarimas vienu iškvėpimu, pauzių išlaikymas, akių kontaktas)
- Sumažinkite klausimų, kuriuos užduodate vaikui, kiekį. Vaikas kalbės laisviau išsakydamas savo mintis, nei atsakinėdamas į klausimus. Vietoje klausimų, trumpai pakartokite tai, ką vaikas pasakė, leisdami jam pajusti, kad girdite, ką vaikas pasakoja.
- Veido išraiška ir kūno kalba palaikykite vaiką, kai jis mikčioja. Parodykite jam, kad klausotės jo kalbos turinio, o ne to, kaip jis kalba.
- Paskirkite kasdien keletą minučių, kai galite vaikui. Tuo metu leiskite vaikui pasirinkti, ką jis nori veikti. Leiskite jam vadovauti jūsų bendrai veiklai ir pačiam nuspręsti – kalbėti tuo

metu ar ne. Kai jūs kalbate, naudokite lėtą, ramų ir atsipalaidavusį kalbėjimo būdą, dažnai darykite pauzes.

- Padėkite išmokti sulaukti savo eilės pokalbyje ir klausyti. Vaikams, ypač tiems, kurie mikčioja, yra žymiai lengviau kalbėti, kai jų niekas nepertaukia ir jie jaučia pašnekovo dėmesį.
- Stebėkite, kaip bendraujate su vaiku. Pasistenkite kuo dažniau parodyti, kad jo klausote ir jis turi pakankamai laiko kalbėti. Mažiau kritikuokite, nepertraukite, neužduokite daug klausimų ir neskubėkite kalbėdami.
- Parodykite, kad priimate jį tokį, koks jis yra. Jūsų lėtesnis, ramus kalbėjimas ir visa, ką jūs darote skatindami vaiką pasitikėti savo bendravimo sugebėjimais, padės sumažinti mikčiojimą ir paskatins sklandų kalbėjimą.
- Sumažinkite verbalinių užduočių kiekį. Jei reikia, palengvinkite vaikui kalbėjimo pradžią, pasakykite keletą žodžių kartu.
- Suformuluokite aiškius klausimus, nereikalaujančius ilgo, pasakojimo tipo atsakymų. Atsakinėjant leiskite naudotis pasiruoštais planais, raktiniais žodžiais, vaizdine medžiaga.
- Panaudokite atsakymams konkrečias situacijas, kai vaikas piešia, lipdo, rašo, konstruoja, gamina ir t.t.
- Individualiai pasikalbėkite su mikčiojančiu mokiniu apie kylančius bendravimo sunkumus.
- Neverskite vaiko atsakinėti, skaityti, pasisakyti prieš klasę. Jeigu reikia, sudarykite sąlygas mokiniui atsiskaityti individualiai.
- Skirkite užduotis, per kurias vaikas galėtų persikūnyti į kitaip kalbantį personažą (lėčiau, žemesniu tembru...).
- Atsakinėjant leiskite naudotis pasiruoštais planais, raktiniais žodžiais, vaizdine medžiaga.
- Iš anksto informuokite mokinį apie laukiamus atsiskaitymus žodžiu, reikšmingesnius būsimus pokyčius pamokose ar mokyklos veikloje.
- Mokykite tinkamai reaguoti į galimas kalbines nesėkmes. Sudarykite sąlygas patirti sėkmę tose srityse, kuriose jaučiasi stiprus.
- Kalbėdami su vaiku, patys sulėtinkite savo kalbėjimo tempą, ypač aiškiai išstarkite žodžių galūnes. Tapkite mokiniui aiškaus ir neskubaus kalbėjimo pavyzdžiu.
- Nepamirškite, kad greitakalbystė nėra sąmoningas vaiko pasirinkimas. Tai - kalbėjimo sklandumo sutrikimas, dažniausiai atsirandantis dėl neurologinių priežasčių.

-
- Jaunesniojo amžiaus vaikams galite padėti ant suolo vėžliuko, sraigės ir kt. paveikslėlius ar lipdukus, kurie simbolizuotų ir primintų jam lėtesnį kalbėjimą (pvz., autobuso paveikslėlis reikštų stabtelėjimus, pauzes, „stoteles“ po kiekvieno sakinio ir kt.).
 - Prieš pateikdami skaitymui tekstą, aptarkite prasminius ir loginius kirčius. Tekste pažymėkite žodžius, kuriuos reiktų išstarti garsiau, tyliau ar lėčiau, prašykite kreipti dėmesį į skyrybos ženklus.
 - Skaitomą tekstą uždenkite rėmeliu, kad vaikas sutelktų dėmesį į kelis žodžius ar sakinį, nes greitakalbiui vaikui dažnai būdingas blaškus dėmesys.
 - Lėtinti kalbėjimo tempą padeda ritmo mušimas, skiemenavimas, papildomų užduočių skyrimas (pvz., išstarti garsiau kas trečią žodį, tęsiamai tarti visus veiksmo žodžius ir pan.)
 - Mokykite išklausti, sulaukti savo kalbėjimo eilės.
 - Prieš pradėdant mokiniui kalbėti, pasiūlykite prisiminti lėtesnio kalbėjimo taisykles ir jas taikyti.
 - Būkite atidūs greitakalbio vaiko emocinei būsenai. Jei pastebite padidėjusį jo nerimastingumą, bendravimo sunkumą, socialinę atskirtį, išgyvenimus dėl prastesnių mokymosi pasiekimų, sumenkusią mokymosi motyvaciją, informuokite mokinio šeimą ir aptarkite psichologinės pagalbos galimybes.
 - Pasiūlykite kūrybinių užduočių, reikalaujančių lėto ir tęsiamo kalbėjimo (pvz., padiktuoti klasės draugams tekstą, kurį jie turi užrašyti ir kt.).
 - Paprašykite prisiminti ir išvardinti tos dienos įvykių grandinėle, naudojant tik veiksmožodžius, vardinti kokio nors įvykio chronologiją atbuline tvarka ir pan.
 - Lavinkite dėmesio sukaupimą ir išlaikymą, skirkite papildomų užduočių atminties gerinimui.
 - Skatinkite mokinio savistabos ir savikontrolės įgūdžius (siūlykite įsivertinti savo kalbėjimo tempą, stebėti pašnekovų reakcijas ir pan.).
 - Neleiskite, kad vaikas jaustų gėdą dėl savo kalbėjimo sunkumų. Padėkite ugdyti teigiamą požiūrį į save ir aplinką.

DAUGIAKALBYSTĖ

Daugiakalbystės apibūdinimas

Daugiakalbystė yra gebėjimas bendrauti daugiau nei dviem kalbomis.

Daugiakalbystę sunku apibūdinti dėl įvairių individualių skirtumų būdingų asmenims, kurie moka daugiau nei dvi kalbas. Daugiakalbystė yra skirstoma į tipus pagal kriterijus: pagal antrosios kalbos išmokymo laiką, kalbos vartojimo aktyvumą ir kalbinius gebėjimus.

Pagal artimoje aplinkoje vartojamų kalbų poveikį, galimybes ir motyvaciją jomis bendrauti skiriami dvikalbystės tipai:

- **Ankstyvoji dvikalbystė** – kai dvi ar daugiau kalbų įgyjamos vaikystėje. Šiuo metu vaikas gali suprasti, kas jam sakoma ir tai parodyti savo reakcija – atlikdamas tam tikrus veiksmus, mamos ar tėčio prašymus. Tai yra natūralus ankstyvosios dvikalbystės ar daugiakalbystės procesas – vadinamasis **tylusis periodas**, todėl nereikėtų baimintis dėl to, kad vaikas į jam pateikiamus klausimus neatsako lietuviškai. Vaiko „tylusis laikotarpis“ gali trukti iki vienerių metų, kai vaikas nekalba, nors supranta, ką kalba aplinkiniai. Vaikas pradeda kalbėti, kai yra tam pasirengęs. Pradėjęs kalbėti, gali iš karto vartoti frazes, sakinius.
- **Nuoseklioji dvikalbystė** – antrosios kalbos išmokstama jau mokant pirmąją. Taip gali nutikti jau suaugusiems arba vyresniems vaikams. Nuoseklioji dvikalbystė būdinga imigrantų vaikams. Daugelis jų pirmuosius kelerius metus girdi tik tėvų gimtąją kalbą, o naują kalbą pirmą kartą išgirsta darželyje arba mokykloje. Pasak Hoff, E. (2002) Childhood Bilingualism, nuoseklyja dvikalbyste įvardijame tokį reiškinį, kai prie gerokai į priekį pažengusios pirmosios kalbos prisideda antroji kalba, abi kalbos įsisavinamos skirtingu metu, priklausomai nuo bendravimo poreikių ir galimybių.
- **Vienalaikė dvikalbystė**, arba lygiagretus kalbų įgijimas– abi kalbos yra pirmosios ir tampa „gimtosiomis“. Paprastai, kai kalbama dviem kalbom nuo pat gimimo, pageidautina abiem kalbom skirti vienodai daug dėmesio. Tai pasitaiko dažniausiai mišriose šeimose, taikant „vienas žmogus – viena kalba“ principą.
- **Subtraktyvioji (atimančioji, neigiama)** – kaip priešprieša visiems išvardintiems tipams –dominuojančios kalbos mokomasi mažumos kalbos „sąskaita“, kai mažumos kalba gali būti laikoma nesvarbia arba netgi trukdžiu.
- **Receptyvinė (pasyvioji) dvikalbystė** – kada vaikas supranta abi kalbas, tačiau kalba tik viena. Tai nėra laikoma klasikine dvikalbyste, tačiau yra dažnai pasitaikantis reiškinys.

Dvikalbių vaikų kalbos raida

Vienakalbiai ir dvikalbiai vaikai tuo pačiu amžiaus laikotarpiu pradeda guguoti, 10 – 14 mėn. išmoksta tarti pirmuosius žodžius, 18 – 26 mėn. pradeda kalbėti dviejų ar trijų žodžių sakiniais. Pirmaisiais gyvenimo metais dvikalbėje aplinkoje augantys kūdikiai mokosi suprasti įvairius garsų junginius ar žodžius, pamažu išmoksta vis sudėtingesnių garsinės išraiškos būdų. Garsų tarimas priklauso nuo girdimų garsų ir jų derinių dažnumo. Vėliau dvikalbių vaikų kalbos raida gali skirtis nuo vienakalbių, tačiau šie skirtumai yra natūralus kelių kalbų mokymosi procesas ir neturėtų būti laikomi sutrikimu. Trejų metų dvikalbiai vaikai moka apie 100 žodžių ir kalba sakiniais. Jie gali kalbėti apie praeitį, ateitį ir dabartį, objektus, įvykius ar žmones, kurių nėra artimoje aplinkoje. Leksinės – semantinės žinios, gramatinis sudėtingumas ir bendravimo įgūdžiai toliau tobulėja per visą ikimokyklinį laikotarpį. Priešmokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus dvikalbių vaikų žodynas, vertinant atskirai kiekvieną kalbą, yra mažesnės apimties nei vienakalbių vaikų, tačiau bendras įsisavintas žodžių skaičius (vertinant abi kalbas) yra tokios pat ar netgi didesnės apimties.

Pradėjus lankyti mokyklą atsiranda naujų kalbinių situacijų, tobulėja garsų, gramatikos, žodžių supratimas ir vartojimas. Mokydamiesi mokykloje, dvikalbiai vaikai žodyno apimtimi dažniausiai pasiveja bendraamžius vienakalbius vaikus. Dvikalbiams vaikams daugiau laiko prireikia mokantis gramatikos taisyklių, tačiau, nuosekliai mokantis, gramatika sėkmingai įsisavinama. Gebėjimas mokytis, atgaminti ir vartoti įvairias kalbos formas plėtojasi paauglystėje.

Kalbų mokymąsi lemiantys išoriniai veiksniai ir vaiko savybės

Veiksniai	Apibūdinimas
Amžius, laikas, vaiko raida	Vaiko amžius, kada prasideda antrosios kalbos mokymasis (nuo gimimo ar vėliau), vaiko raidos ir komunikacijos ypatumai
Kontekstas ir galimybės	Aplinka, kurioje įgyjamos kalbos žinios. Galima aplinka yra namai, ugdymo įstaiga, dalyvavimas kitoje veikloje. Vaikas gali mokytis kalbos bendraudamas su šeimos nariais, mokytojais, bendraamžiais.
Socialinis statusas	Santykinis kalbos prestižas ir visuomenės parama. Kai abiejų kalbų ugdymą skatina švietimo sistema, dvikalbystės sąlygos vadinamos pridėtinėmis. Kai vienos kalbos raida skatinama kitos kalbos sąskaita, vartojamas terminas atimama dvikalbystė.

Pirmosios ir antrosios kalbos tipai	Šis veiksnys nurodo kalbų panašumo arba skirtumo laipsnį pagal tai, kaip jos žodžiais užkoduoja prasmę. Kalbos, priklausančios vienai grupei ar šeimai (romanų, baltų kalbos), turi pagal formą ir reikšmę panašių žodžių.
Kalbos mokymosi tikslai	Kalbų mokymosi tikslai gali būti asmeniniai, siekiant dalyvauti ugdymo, profesinėje veikloje. Tikslų įvairovė susijusi su jos vartojimo aplinka, galimybėmis ir socialine padėtimi.
Sistemos vientisumas, galimybės	Pažintinių procesų, jutimų, klausos ir motorinių planavimo įgūdžių, dalyvaujančių kalbėjimo procese, veikla. Galimybėms priskiriami kalbiniai gebėjimai, motyvacija, sąveikos ir informacijos apdorojimo stiliai.

Dvikalbystės (daugiakalbystės) reiškiniai (savybės):

- *Telegrafinė kalba* – pašnekovo pasakymų kartojimas.
- *Kodų kaita* – vienos kalbos elementų (žodžių, frazių) įterpimas į kitos kalbos sakinį ar frazę. Kodų kaita yra dvikalbių vaikų pastangos užpildyti kalbos spragas, ribotas žodynas.
- *Kalbų asociacijos*:
 - *Teigiamos* – palengvinančios kalbų mokymąsi (kai skaitytojas, nemokantis kitos kalbos, supranta žodžius, remdamasis pirmosios kalbos žiniomis (pvz.: rosa, telefono, positive...))
 - *Neigiamos (kalbų interferencija)* – kalbų konkurencija ar apdorojimas trukdo kalbų mokėjimui (gimtosios kalbos ypatumai lemia netikslumus ar klaidas bendraujant antrąja kalba).

Kalbų interferencijos (neigiamų asociacijų rūšys):

- *Fonetinė* – netaisyklingas balsių ir dvibalsių tarimas, pritaikant gimtosios kalbos taisykles, vienu garsų keitimas kitais;
- *Gramatinė* – žodžių derinimo, prielinksnių, priešdėlių vartojimo ir linksnių, giminių vartojimo klaidos;
- *Leksinė-semantinė* - netikslus žodžio reikšmės, svetimybų vartojimas;
- *Morfologinė* – galūnių supaprastinimas, netaisyklingas galūnių vartojimas, žodžių trumpinimas;
- *Sintaksinė* – žodžių tvarkos sakinyje keitimas;
- *Stilistinė, frazeologinė*.

Kalbų interferencija apima visas šnekamosios kalbos sritis, kurios vėliau perkeliamos ir į rašomąją kalbą.

Daugiakalbių vaikų kalbos sutrikimų požymiai

Daugiakalbiams vaikams, turintiems kalbos sutrikimų, būdingi kalbos supratimo ir (ar) produkcijos trūkumai, kurie nėra susiję su vaiko kultūrine, kalbine ar ugdymo patirtimi ir natūraliomis kalbų mokymosi aplinkybėmis. Siekiant indentifikuoti daugiakalbius vaikus, turinčius kalbos sutrikimų, reikia atsižvelgti į sutrikimo etiologiją, vaiko amžių ir kitus gretutinius sutrikimus. Kalbos sutrikimų gali atsirasti dėl skirtingų priežasčių, kurioms priskiriamos neurologinės ligos, galvos smegenų traumos, intoksikacija, nėštumo, gimdymo komplikacijos, vaiko nepriežiūra ankstyvojoje vaikystėje. Neatitikimas tarp vaiko kalbos įgūdžių ir jo amžiaus dažniausiai išryškėja nuo 2 metų ir vėliau, kai ankstyviausiai plėtojasi kalba ir rašymo pagrindai gimtąja kalba.

Labiausiai pastebimas vaikų, turinčių kalbos sutrikimą, požymis yra ribotas kalbėjimas ar žodžių vartojimas. Šiems vaikams būdingi ekspresyvosios kalbos trūkumai, jie mažiau vartoja gestų ir simbolinių žaidimų. 3-6 metais išryškėja gramatinių struktūrų įsisavinimo sunkumai.

Pradėjus lankyti mokyklą dvikalbiams vaikams, turintiems kalbos sutrikimą, būdinga lėtesnė kalbos raida, kuri gali neigiamai paveikti mokymąsi, raštingumo ir socialinius rezultatus. Dažniausiai šie vaikai susiduria su pasakojimo, rašymo skaitymo mokymosi sunkumais, vėluojančia socialinių ir bendravimo įgūdžių raida. Taip pat šiems vaikams būdingas lėtesnis ar mažiau efektyvus kalbinės informacijos apdorojimas, kuris gali apsunkinti mokymąsi ir greitą natūralios sąveikos tempą.

Išvados

Daugiakalbystės atveju pasireiškia tokie patys kalbėjimo sutrikimai ir kitų kalbos klaidų požymiai kaip ir viena kalba bendraujantiems vaikams, todėl specialistams, mokytojams ir šeimos nariams sunku pastebėti ir atskirti vaikus, turinčius kalbos sutrikimų, nuo vaikų, kurių kalbos netikslumai susiję su daugiakalbyste. Diferencijavimo sunkumus lemia įprastinei daugiakalbio vaiko kalbos raidai neretai būdinga kalbų interferencija, tylos periodas. Įvertinimo tikslus geriausiai galima pasiekti naudojant kelis vertinimo metodus, apibendrinus abiejų kalbų pasiekimų lygius, vaiko gebėjimą mokytis ir vartoti kalbą.

Logopedo pagalba daugiakalbiams asmenims skiriasi priklausomai nuo kiekvieno vaiko ar suaugusiojo kalbinių gebėjimų jo pirmąją ir antrąją kalbą. Svarbiausias veiksnys kalbos plėtotei yra taisyklingas, kasdien vaiką supantis kalbinis bendravimas. Kalbos raida priklauso ne tik nuo vaiko psichinių savybių, bet ir nuo kiekvieno žmogaus, esančio šalia vaiko. Daugiakalbių vaikų kalbinę raidą reikėtų analizuoti labiausiai susitelkiant ne į konkrečios kalbos specifiką, o į kalbinę aplinką ir bendruosius kalbinius vaiko gebėjimus. Jeigu nesama kalbos raidos sutrikimų ir vaikas auga turtingoje kalbinėje aplinkoje (pvz.: su juo pakankamai bendraujama, skiriama laiko kalbiniams žaidimams, dainelėms, pasakoms, knygų skaitymui) dažniausiai sėkmingai išmokstama kelių kalbų.

RAŠOMOSIOS KALBOS SUTRIKIMAI

Rašomosios kalbos raida

Skaitymas ir rašymas yra labai sudėtingas psichinis procesas, kuriame dalyvauja: kalbos suvokimas, kalbos padargų judinimas, atliekant garsinę analizę prieš rašant, smulkieji rankų judesiai, raidžių ir žodžių atpažinimas, jų susiejimas su atitinkamais vaizdiniais (daikto, spalvos, formos), garsų liejimas į visumą skaitant. Tik pasiekęs tam tikrą sakininės kalbos lygį, vaikas gali sėkmingai mokytis skaityti ir rašyti.

Skaitymo raidos etapai mokykliniame amžiuje:

Amžius, klasė	Raida
7 – 8 m. (1 – 2 kl.) Skaitymo sklandumas.	Geba sklandžiai skaityti paprastas, pažįstamas istorijas, tobulėja dekodavimas, supranta kontekstą. Šiuo laikotarpiu pereina nuo mokėjimo skaityti prie to, kad skaitymas padeda mokytis. Įgūdžiai lavinami skaitant garsiai, vaidmenimis, aptariant nežinomų žodžių reikšmes.
9 – 13 m. (3 – 7 kl.) Skaitymas norint įgyti žinių.	Skaitydamas mokinys įgyja žinių, patirties, nuostatų, rašo ir skaito įvairius tekstus, tobulina rašybos, gramatikos, skaitymo sklandumo įgūdžius. Gerai supranta perskaitytą tekstą, įsisavina visą informaciją, atpažįsta teksto struktūrą, tobulina apibendrinimą bei pagrindinių idėjų, svarbių detalių nustatymą.
14 – 17 m. 8 – 10 kl. Informacijos sintezė, daugialypė perspektyva.	Skaitomi sudėtingi tekstai, remiantis skirtingais požiūriais, gebama analizuoti informaciją, pritaikoma, apibendrinama bei kritiškai vertinama perskaityta informacija. Įtvirtinamos skaitymo, rašymo ir mokymosi strategijos, įgyjamos bei taikomos įvairių dalykų žinios. Svarbu skatinti mokinių susidomėjimą skaitymu laisvalaikiu, ugdyti rašomosios kalbos kompetencijas.

Rašymo ir skaitymo sutrikimų apibūdinimas

Rašymo ir skaitymo sutrikimų priežastys yra labai įvairios: galvos smegenų žievės zonų, dalyvaujančių skaitymo ir rašymo procesuose, nepilnavertė veikla, sutrikęs kalbos, erdvės ar regos suvokimas, vėluojantis kalbos vystymasis, pavadėtas psichinių funkcijų silpnumas, ilgalaikės ligos. Įtaką daro ir kai kurie aplinkos veiksniai: dvikalbystė ar nepakankamas kalbinis bendravimas su aplinkiniais. Šių mokinių mokymosi pasiekimai yra kur kas žemesni, nei jų intelektualiniai sugebėjimai, todėl neretai juos kaltina tingėjimu, išsiblaškimu ar nenoru mokytis. Nuolat girdėdami aplinkinių kritiką mokiniai pradeda jaustis nepilnaverčiais, nepasitiki savo jėgomis, praranda norą mokytis.

Disleksija – tai sutrikimas, kuriam būdingi skaitymo ir rašymo sunkumai, pradedant kodavimu ir baigiant kalbos supratimu. Ją lydi **disgrafija** – tai mokymosi negalia, rašytinės kalbos sutrikimas, kai įgūdžiai yra menkesni, atsižvelgiant į vaiko amžių, intelektą ir išsilavinimą.

Kas išduoda, kad mokinys turi rašymo ir skaitymo sutrikimų?

- Lėtas skaitymo tempas;
- Sunkiai atpažįsta, įsimena raides, jų elementus;
- Sunkiai sieja raidę su garsu, dėlioja raides į skiemenis, paskui juos į žodžius, šiuos į sakinius ir galiausiai sakinius į paragrafus;
- Skaitydamas mokinys vietomis keičia skiemenis, spėlioja, painiai jungia raides, „pameta“ skaitomo teksto vietą ar eilutę, dažniausiai skaitydamas veda pirštu, greitai pavargsta, atsiranda nerimas bei įtampa;
- Skaitymo įgūdžiai sunkiai automatizuojami;
- Dėl siauro žodyno, gramatinės kalbos sandaros nesusiformavimo sunkiai supranta perskaitytą ar skaitomą tekstą, atpasakoja;
- Mokinys netiksliai iškoduoja žodžius, kas trukdo suvokti žodžių junginių, sakinių, tekstų prasmės, sunkiai suprantama pagrindinė mintis, nesuvokimas teksto stilius ir paskirtis;
- Turi erdvinio suvokimo pažeidimų, sunkiai supranta laiko, metų laikų sąvokas, jų seką;
- Rašydamas sukeičia panašaus skambesio garsus (skardus – duslus priebalsis, ilgas – trumpas balsis), iškraipo žodžių struktūrą, sukeičia panašias raides;
- Rašto darbuose daug gramatinių klaidų. Mokiniai sunkiai pritaiko taisykles, rašo lėtai, netaisyklingai, nepataiko į linijas.

-
- Negeba rišliai ir nuosekliai dėstyti savo minčių, todėl jiems sunku rašyti rašinius, kurti pasakojimus, atpasakoti girdėtą tekstą.
 - Negirdi žodžio ar sakinio pabaigos (sulieja žodžius, nededa taško sakinio gale)

Rekomendacijos pedagogams

- Šalia teksto galima pridėti paveikslėlių ar diagramų.
- Tekstas lygiuojamas kairėje, teksto formatas išlieka vienodas ir nuoseklus visose pastraipose.
- Žodinę informaciją rekomenduojama pateikti garso ar vaizdo įrašų pagalba.
- Medžiaga pateikiama aiškiai, konkrečiai, glaustai ir paprastai. Medžiagos neturi būti daug, didelėse, suspaustose pastraipose – tekstas turi būti išskaidytas.
- Naują tekstą vaikui rekomenduojama perskaityti, tai padės mokiniui suprasti pagrindinę mintį. Toliau su tekstu savarankiškai gali dirbti pats mokinys.
- Kontrolinių darbų užduotis reikia mokiniui perskaityti garsiai (arba įgarsinti naudojant IKT).
- Kai mokinys skaito tekstą, patariama likusią teksto dalį uždengti popieriumi arba naudoti skaitymo juosteles, kad vaikas nematytų kiek dar liko skaityti.
- Skaityti mokiniai gali lėtai, tačiau suvokdami žodį, sakinį, tekstą.
- Pradžioje, mokantis skaityti, geriau naudoti juodą, gelsvą, pilką foną, tik vėliau pereinama prie balto. Nenaudokite kursyvo, žodžių pabraukimų, venkite rašyti didžiosiomis raidėmis.
- Mokantis konkrečius faktus, patariama naudoti sąsajas ir logiką (žodis – paveikslėlis, sostinė – klausimas apie šalį, įvykiai, aplink esančios vietovės, žmonės...), susisteminti informaciją (minčių žemėlapis). Neverskite mokinių iš karto prisiminti, ko mokėsi ankstesnėse pamokose – geriau sugalvokite užuominų, kad būtų galima lengviau prisiminti.

Patarimai tėvams

- Žaisti įvairius loto žaidimus, dėlioti konstruktorius, mozaikas;
- Nupiešti piešinį, sukarpyti į kelias dalis, paskui suklijuoti;
- Sujungiant taškus, nupiešti, atpažinti neužbaigtus paveikslėlius, raides, skaičius;
- Padėti išmokti, prisiminti raides, skaičius piešiant smėlyje, lipdant, išplėšiant iš popieriaus, iškerpant, išpjauinant, išlankstant;

-
- Sugalvoti žodžius prasidedančius ar pasibaigiančius tam tikru garsu, įtvirtinti, pakartoti namuose tai, ką mokėsi mokykloje;
 - Skaityti vaikui ir su vaiku ir aptarti skaitomą tekstą;
 - Raides, skaičius lyginti su aplinkos daiktais;
 - Painiojamas raides dėlioti iš šiaudelių, pagaliukų, šakelių, išraityti iš siūlų, vielos, lipdyti, karpyti ir pan.
 - Atrasti, pabraukti, nuspalvinti skirtingomis spalvomis painiojamas raides;
 - Kopijuoti, parašyti pagal duotą pavyzdį;
 - Spausdintas raides, raidžių junginius, žodžius, sakinius užrašyti rašytinėmis raidėmis ir atvirkščiai.

SPECIFINIAI KALBOS RAIDOS SUTRIKIMAI

Specifinė kalbos raida dėl klausos sutrikimo

Klausos sutrikimai – girdimojo jutimo ir suvokimo trūkumai, trukdantys suvokti ir apdoroti garsinę informaciją, išmokti sakytinės kalbos ir bendrauti (Ališauskas, 2005; Eggermont, 2019; Cole, Flexer, 2019).

Vaikams, turintiems klausos sutrikimų, būdingas antrinio pobūdžio specifinis sakytinės kalbos sutrikimas, kurio laipsnį lemia klausos sutrikimo laikotarpis, klausos sutrikimo pobūdis, vaiko ugdymo sąlygos ir individualūs ypatumai. Sutrikusios klausos vaikų kalbos sutrikimų grupės:

- *nežymus sutrikimas;*
- *vidutinis sutrikimas;*
- *žymus sutrikimas;*
- *labai žymus.*

Kuo mažiau susilpnėjusi klausa, tuo palankesnės sąlygos vaikų kalbos raidai. Mokantis kalbėti įtakos turi klausos susilpnėjimo laipsnis, klausos sutrikimo laikas (ar vaiko klausa yra sutrikusi nuo gimimo ar jis apkurto jau turėdamas kalbos pradmenis). Kalbiniai gebėjimai turi tiesioginės įtakos bendram vaiko vystimuisi. Sutrikusios klausos vaikai negali išmokti kalbos natūraliai, bendraudami su tėvais, kitais suaugusiais. Kuo geriau vaikas įsisavins kalbą, tuo labiau lavės jo loginis, sąvokinis mąstymas, stiprės savarankiškumas, didės bendravimo galimybės. Sutrikusios klausos vaikai jau ikimokykliniame amžiuje yra mokomi ne tik kalbėti žodine ir gestų kalbomis, bet ir daktilio, taip pat skaityti ir rašyti. Sutrikusios

klausos vaikas kalbą išmoksta per daug ilgesnį laiką, negu girdintis vaikas, todėl kalbos vystymuisi ir lavinimui turėtų būti skiriamas papildomas laikas ir dėmesys. Su negirdinčiu ar kurčiu vaiku turėtų dirbti specialistai- logopedas, surdologas ar surdopedagogas, todėl svarbu kuo ankščiau mokyti šiuos vaikus kalbėti.

Veiksniai, nuo kurių priklauso sutrikusios klausos vaikų integracija:

- Laikas, kada diagnozuotas klausos sutrikimas;
- Vaiko amžius;
- Tinkamas klausos aparatų parinkimas;
- Tėvų bendradarbiavimas su specialistais;
- Kalbos specialisto pagalba vaikui ir šeimai;
- Vaiko psichofizinės savybės
- Šeimos pasirengimas ir motyvacija.

Rekomendacijos kaip bendrauti su sutrikusios klausos vaiku:

- Prieš pradėdami kalbėti su vaiku įsitikinkite, ar vaikas jus mato ir dėmesingai klauso. Tai padės vaikui nepraleisti reikšmingos informacijos;
- Bendraudami stenkitės nejudėti, stovėti priešais vaiką, neužsidenkite ranka veido, nes tai trukdo skaityti iš lūpų. Vaikui geriau seksis skaityti iš lūpų, jei kalbančiojo veidas bus vaiko akių lygyje, todėl kalbant su vaiku geriau būtų pasilenkti arba pritūpti.
- Kalbėkite neskubėdami ir aiškiai, bet nereikia nenatūraliai sulėtinti kalbos tempo arba kalbant stipriai artikuliuoti žodžių, nes tai tik trukdo vaikui suvokti jūsų pasakomus žodžius.
- Aplinkos triukšmas trukdo vaikui išskirti kalbos žodžius, todėl reikėtų pasirūpinti, kad aplinkos garsai (radijas, garsai, sklindantys pro langą) netrukdytų jūsų bendravimui.
- Bendraudami atsistokite taip, kad šviesos šaltinis nebūtų jums už nugaros, nes šešėlis, krintantis ant jūsų veido, trukdys vaikui suprasti sakomus žodžius.
- Kalbant su sutrikusios klausos vaiku reikia vengti ilgų, sudėtingų sakinių. Jeigu vaikas jūsų nesuprato, nekartokite to paties garsiau, bet perfrazuokite, pasakykite tą pačią mintį kitais žodžiais.

Specifinė kalbos raida dėl regos sutrikimo

Regėjimu vaikas susikuria vaizdinius apie pasaulį. Sutrikęs regėjimas užkerta kelią šiam pažinimo būdui, tai stabdo motorikos ir kalbos plėtrą, apsunkina bendravimą su aplinka. Sutrikusios regos vaikai blogiau taria kalbos garsus, prasta jų foneminė klausa, dažnai būna neišsivysčiusi kalba, skurdus žodynas, būdingas agramatizmas. Kad vaikas galėtų visapusiškai ugdytis, labai svarbu kiek įmanoma ankščiau pradėti kompensuoti regos sutrikimą. Prastai matančiam vaikui reikia padėti suvokti garsus, įvardinti daiktus, paversti juos kasdienės veiklos objektais. Tik tada, žodžiai taps pažįstami, susiję su daikto pojūčiu ar jo garsu.

Regos sutrikimo lygiai:

- vidutinė silpnaregystė;
- žymi silpnaregystė;
- aklumas su regėjimo likučiu;
- praktiškas aklumas;
- visiškas aklumas.

Bendravimas su regos sutrikimų turinčiu vaiku:

- Kreipkitės į jį vardu, kad vaikas suprastų, kad kalbama su juo;
- Skatinkite liesti įvairius daiktus, tada vaiko rankos sustiprės ir taps jautresnės;
- Kalbėkite linkčiodami galvą ir šypsokitės - vaikai pirmiausia reaguoja į veidą;
- Ryškių spalvų žaislai ant vienspalvio paviršiaus bus geriau matomi, todėl galima naudoti blizgantį sidabrinį popierių.;
- Žaislai parenkami taip, kad jais būtų lengva manipuliuoti, kad jie skleistų garsus, judėtų ir būtų įdomu juos liesti;
- Daiktų ir erdvės vaizdiniai sudaromi lytėjimu. Patartina, kad vaikas apžiūrėdamas daiktą kartu pasakotų, ką daro.
- Visada pasakykite vaikui, kas jūs esate ir kur jūs esate, nes balsus kartais sunku atskirti, ypač minioje ir triukšmingoje situacijoje.

Specifinė kalbos raida dėl intelekto sutrikimo

Intelektas sutrikimas – protinių gebėjimų nukrypimas nuo normos, sukeliantis elgesio, emocijų ir socialinio prisitaikymo sutrikimus (Harris, Greenspan, 2016; Schalock, Luckasson, Tasse, 2021).

Sutrikusio intelekto vaikų kalba vystosi pavėluotai. Šie vaikai ilgai netaisyklingai taria garsus, juos keičia kitais, iškreipia žodžius. Kalbėti jie pradeda pavėluotai, žodynas turtėja labai lėtai. Vaikams sunku bendrauti su aplinkiniais, išreikšti savo norus, pageidavimus. Nukenčia supratimas apie supančią aplinką. Jie nesupranta kalbos, todėl dažnai nevykdo suaugusiųjų prašymų ir nurodymų. Vaikams sunku sklandžiai reikšti mintis, norus. Jiems sunku apibūdinti įvairius daiktus, savarankiškai rišliai ir nuosekliai atpasakoti patirtus įspūdžius, girdėtus pasakojimus. Šių vaikų kalba turi būti ugdoma nuolat, kasdienėje jų veikloje, todėl labai svarbu sudaryti tokias žaidybines situacijas, kurios sužadintų norą kalbėti.

Rekomendacijos:

- Supaprastinti, konkretinti, siaurinti ugdymo programų turinį, daugiau laiko skiriant svarbiausių gebėjimų ugdymui, kartojimui, atsižvelgiant į praktinį žinių pritaikymą gyvenime.
- Ugdymo turinys gali būti orientuotas ne į bendrąsias ugdymo programas, o į vaiko socialinių, pažintinių gebėjimų bei savarankiškumo įgūdžių lavinimą.
- Vaikų kalbą svarbu ugdyti kasdienėje jų veikloje, sudaryti žaidybines situacijas, kurios sužadintų norą bendrauti.
- Naudoti vaiko gebėjimus atitinkančias specialiąsias mokymo priemones, pateikti aiškias, konkrečias instrukcijas, ugdymui taikyti įvairias vaizdines priemones, natūralius daiktus.
- Taikyti kuo daugiau pojūčių veikiančią informaciją, mokyti stebėti daiktus, objektus, juos lyginti, rasti panašias savybes, skirtumus, išskirti pagrindinius dalykus.
- Kalbos ugdymą vykdyti integruotai, pateikiant pojūčių, erdvės, laiko suvokimo, motorikos, atminties, dėmesio lavinimo užduotis.
- Nauja kalbinė informacija turi būti siejama su ugdymo programa, įgytais okėjimais, įgūdžiais, kartojama įvairiose žaidybinėse ir praktinės veiklos situacijose.
- Atliekant užduotis, svarbu įsitikinti, ar vaikas suprato užduotį, klausimą, pateikti užduoties atlikimo pavyzdį.
- Rekomenduojama vis keisti veiklos pobūdį, nuolat grįžtant prie ankstesnės informacijos.
- Suteikti galimybę atsakyti į nesudėtingus klausimus, mokoma planuoti savo veiklą ir tik atlikus vieną pradėti kitą užsuotį.
- Pagal galimybes – skatinti veikti savarankiškai.
- Svarbu pastebėti vaiko pastangas, teikti pozityvų grįžtamąjį ryšį ir paskatinti net menkiausią pažangą.
- Teigiamas kontaktas su suaugusiais ir noras bendrauti su kitais vaikais palengvina įvairiapusį vaiko ugdymąsi, pažintinės veiklos, motyvacijos ir interesų skatinimą.

Specifinė kalbos raida dėl įvairiapusio raidos sutrikimo

Autizmas priskiriamas įvairiapusių raidos sutrikimų grupei. Autizmo spektro sutrikimas – tai neurologinės kilmės sutrikimas, kuriam būdingas socialinio bendravimo ir socialinės sąveikos trūkumas, ribotas, pasikartojantis elgesys, savitas bendravimas ir kalba (Hall, 2017; Dworzynski ir kt., 2012; Hollander ir kt., 2022; APA, 2013).

Autizmo spektro sutrikimams priskiriama:

- Vaikystės autizmas;
- Atipiškas autizmas;
- Aspergero sindromas;
- Retto sindromas;
- dezintegracinis vaikystės sutrikimas.

Autizmo spektro požymiai

Autizmo pasireiškimo sritys	Būdingi požymiai
Verbalinis ir neverbalinis bendravimas	Sulėtėjusi kalbos raida, neišsivysčiusi kalba arba visiškai jos nebuvimas; echolaljos; pasikartojantis žodžiu ar frazių vartojimas; negebėjimas kokybiškai vartoti kalbos; vienpusiškas bendravimas; vaikai neinicijuoja ir nepratęsia pokalbio; kalba apie vieną temą ar daiktą.
Socialinė interakcija	Kontakto (fizinio, akių) vengimas; nežaidžia su kitais vaikais; negeba kūrybiškai žaisti; neadekvačios emocijos; empatijos, prisirišimo stoka; jautrumas aplinkos ar situacijų pokyčiams.
Veikla ir elgesys	Specifinių ritualų laikymasis; ribota veikla; stereotipinis elgesys, pasikartojantys kūno judesiai; domėjimasis atskirais daiktais ar jų detalėmis, požymiais.

Rekomendacijos:

- **Pritaikykite ugdymo apliką.** Sutartos spalvos simboliu pažymėkite vaiko veiklos vietą prie stalo ir kitur. Paveikslėlių simboliais pažymėkite atskiras veiklos zonas, kur reikia mokytis, valgyti, žaisti ar ilsėtis. Įrenkite pastovią vietą vaiko nusiramimui, jei reikia – atsitraukimui nuo dirgiklių.
- **Naudokite vaizdinę dienotvarkę.** Paveikslėliais nurodykite vaiko laukiančias dienos veiklas, tvarkaraštį. Tai padės geriau suprasti, ką reikia atlikti, pereiti nuo vienos veiklos prie kitos, orientuotis laike ir tapti savarankiškesniu. Vaizdinė dienotvarkė padeda

vaikams veikti labiau organizuoti. Taip pat paveikslėliais galite pažymėti ir tam tikros užduoties atlikimo, pamokos etapus.

- **Struktūruokite veiklas.** Padėkite vaikui suprasti, kada prasideda veikla ar pamoka, kiek bus užduočių, kada bus pertrauka, kada pabaiga, kas bus po to. Tai padeda vaikams geriau paskirstyti dėmesį ar pasiruošti pokyčiams.
- **Parinkite vaizdžias mokymo priemones.** Dažnai įvairiapusį raidos sutrikimą turintys vaikai nepilnai suvokia kalbą ar menkai reaguoja į žodinius prašymus. Sakykite trumpas ir aiškias instrukcijas, jas papildydami gestais, paveikslėliais, nuotraukų ar konkrečių pavyzdžių demonstravimu. Ugdykite įtraukdami kuo daugiau pojūčių: klausą, regą, lytėjimą ir t.t.
- **Užbėkite už akių netinkamam vaiko elgesiui.** Sukurkite tokią aplinką, kad joje vaikas nejaustų jam nemalonių dirgiklių (pvz., erzinančios šviesos, kvapo ar garso). Laikykitės pastovaus miego, valgio, veiklų režimo. Stenkitės užtikrinti pusiausvyrą tarp fizinio ir protinio aktyvumo. Naudokite elgesio reguliavimo ar laukiamo elgesio korteles, kurios padės vaikui geriau suprasti, kaip toje situacijoje reikia elgtis. Skatinkite, motyvuokite, leiskite vaikui užsiimti jam malonia, raminančia veikla.
- **Suteikite bendravimo su aplinkiniais įrankį.** Didelė dalis vaikų, kuriems nustatytas įvairiapusis raidos sutrikimas, turi sunkumų žodžiais suprantamai išreikšti savo poreikius. Mokykite vaikus bendrauti alternatyviosios komunikacijos pagalba. Tai gali būti bendravimas paveikslėlių, komunikatorių ir kitų priemonių pagalba.

TURIME ŽINOTI, KAD...

- **Jie myli, džiaugiasi, nori būti laimingi,** nors jiems yra žymiai sunkiau išreikšti savo jausmus.
- **Kartais atrodo tarsi nenorintys bendrauti,** tačiau iš tiesų sunkumai kyla ne dėl nenoro bendrauti, o dėl to, kad jie nesupranta ir nesugeba naudoti taisyklių, kurios reguliuoja socialinį bendravimą.
- **Dažnai turi specifinių interesų, kuriais itin domisi ir gerai išmano.**
- **Pokalbis juos dominančia tema gali būti puikus būdas užmegzti ryšį,** tačiau jiems sunku suprasti kitų žmonių mintis ir emocijas.
- **Patyrę kad ir mažiausią nesėkmę jie labai susijaudina** ir dažnai pasielgia nederamai, tuo sukeldami aplinkinių pasipiktinimą.
- **Ugdomi aiškiai struktūruotoje aplinkoje gali veikti gana produktyviai.**
- **Augdami draugiškoje ir supratingoje bendruomenėje lavina pačius geriausius savo gebėjimus.**

Komunikacijos ypatumai esant mutizmui

Pastebėjote, kad Jūsų vaikas suprantamai, aiškiai ir noriai kalba namuose, tačiau, patekęs į kitas aplinkas (darželį, mokyklą, būrelius ir pan.), visiškai nutyla, tampa tarsi „nebyliu“. Jo kalbėjimas apsiriboja tik gerai pažįstamomis situacijomis ir skirtas mažai grupei pačių artimiausių žmonių? Jam būdingas ypatingas drovumas ir jautrumas? Tokia „atrenkamojo kalbėjimo“ būseną tęsiasi ilgiau nei vieną mėnesį? Greičiausiai, jūsų vaikas turi **selektyvaus (elektyvaus) mutizmo sutrikimą**.

Selektyvus mutizmas - tai vaiko socialinio bendravimo sutrikimas, pasireiškiantis nuolatiniu negebėjimu kalbėti tam tikrose aplinkose, kur kalbėjimas yra reikalingas ir pageidaujamas (dažniausiai - mokykloje), ir pakankamai sklandžiu kalbėjimu artimoje aplinkoje (namuose).

Selektyvus (elektyvus) mutizmas (SM) nesiejamas su dvikalbyste, intelekto nepakankamumu, kalbėjimo sutrikimais (nestebimi galvos smegenų kalbos centrų bei periferinio kalbos aparato pažeidimai).

Klaidinga manyti, kad vaikas tyčia renkasi situacijas, kuriose nutaria tylėti. Tikroji šio situacinio „nebylumo“ priežastis - intensyvus, nuolat patiriamas **nerimas ir baimė**. Vaikas nori bendrauti su kitais žmonėmis, bet dėl patiriamų stiprių jausmų negali to padaryti. Todėl šis sutrikimas priskiriamas **emocijų (nerimo spektro) sutrikimų grupei**.

Kaip pagelbėti SM turinčiam vaikui?

Ankstyvoji diagnostika ir pagalba yra labai svarbios, nes dažnai SM sunkėja su amžiumi ir įtakoja vaiko vystymąsi.

Svarbiausias pagalbos tikslas - mažinti vaiko nerimą, didinti pasitikėjimą savimi bei aktyvinti visas bendravimo formas. Padėti gali individuali psichoterapija (meno terapija, žaidimo terapija, elgesio ir kognityvinė elgesio psichoterapija), grupinė terapija (vaikams ir tėvams), šeimos konsultavimas ir terapija, farmakoterapija (dažniausiai nerimą mažinančiais antidepresantų grupės vaistais), individualus ugdymo planas.

Rekomendacijos:

- Jokiu būdu **neverskite vaiko kalbėti** - tai dar labiau padidins jo nerimą ir skatins „užsiverti“.
- Nepriimkite vaiko tylėjimo kaip **tyčinio**, asmeniškai į Jus nukreipto pasirinkimo.
- Pagal galimybes, išlaikykite **nekintančią aplinką** vaikui.
- Atminkite, kad ir **neverbalinis bendravimas** grupėje yra labai svarbus jūsų vaikui.
- Kurkite prielaidas **palaiptiui** pereiti nuo neverbalinės kalbos prie verbalinės.
- Apgalvokite **teigiamo pastiprinimo** būdus, vaikui prakalbus.
- Padėkite vaikui suvokti jo problemą ir aptarkite jos įveikimo būdus.
- Analizuokite vaikui kylančias emocijas, skatinkite kuo daugiau apie jas kalbėti, fiksuoti jų intensyvumą, įvertinti jų stiprėjimo ir silpnėjimo priežastis.
- Informuokite mokytojus apie vaiko ypatumus prieš pradėdami lankyti ar keisdami mokyklą.
- Jei yra galimybė, pasikvieskite mokytoją į namus - juose vaikas, tikėtina, nebijos kalbėti su mokytoja. Vėliau šią patirtį perkels į mokyklą.

- Įrašykite vaiko kalbėjimą namuose ir duokite jam klausytis įrašų, atkreipdami dėmesį į jo gebėjimą žodžiais reikšti mintis.
- Padėkite vaikui apgalvoti, kokius neverbalinius būdus (piešiniai, užrašai, kortelės) jis galėtų naudoti mokykloje komunikuodamas tiek su mokytojais, tiek su vaikais.
- Pasiūlykite vaikui sušnabždėti norimą žodį, frazę ar sakinį, jei labai baisu kalbėti garsiai. Vėliau siūlykite intensyvinti garsumą.
- Jei reikia atlikti užduotis, reikalaujančias kalbėjimo, padėkite jam įsirašyti namie garsinę/vaizdinę medžiagą, kurią galės pateikti klasėje.
- Suvaidinkite namie situacijas, kurios galėtų kelti daugiau nerimo – aptarkite, kaip galima būtų jose elgtis, įrašykite jas. Vaidindami keiskitės vaidmenimis.
- Tarkitės su mokytoja, kad skirtų jūsų vaikui veiklų, įtraukiančių į klasės gyvenimą (pvz., atlikti spektaklyje vaidmenį be žodžių, būti atsakingam už priemonių padalijimą ir pan.).
- Skatinkite vaiko įsiliejimą į bendraamžių gretas – kvieskite draugus į svečius, organizuokite bendrus žaidimus, nereikalaujančius žodinio bendravimo.
- Drąsinkite vaiką atlikti kitas veiklas, nebūtinai susijusias su kalbėjimu (sportas, menas, muzika), taip pakeldami jo savivertę.
- Mokykite įvairių atsipalaidavimo pratimų (lėto ir gilaus kvėpavimo, skaičiavimo iki dešimties, raumenų įtampos ir atpalaidavimo, vaizduotės pratimų).
- Pasitelkite į pagalbą interaktyvią aplinką - tai leis vaikui žaisti smagius terapinius žaidimus, į kuriuos galėtų įtraukti kitus bendraamžius.
- Paieškokite tinkamų programėlių keičiančių, atkartojančių, stiprinančių balsą ir pan., kurių pagalba vaikas patirs kalbinės veiklos džiaugsmą.

PAGRINDINIO UGDYMO PASIEKIMŲ PATIKRINIMO PRITAIKYMAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS ŠVIETIMO, MOKSLO IR SPORTO MINISTRAS

ĮSAKYMAS

**DĖL PAGRINDINIO UGDYMO PASIEKIMŲ PATIKRINIMO, LIETUVIŲ KALBOS IR
LITERATŪROS ĮSKAITOS, LENKŲ TAUTINĖS MAŽUMOS GIMTOSIOS KALBOS IR
LITERATŪROS TARPINIO PATIKRINIMO, BRANDOS EGZAMINŲ UŽDUOTIES
FORMOS, VYKDYMO IR VERTINIMO INSTRUKCIJŲ PRITAIKYMO MOKINIAMS,
BUVUSIEMS MOKINIAMS IR EKSTERNAMS, TURINTIEMS SPECIALIŲJŲ
UGDYMO SI POREIKIŲ, TVARKOS APRAŠO PATVIRTINIMO**

2012 m. vasario 13 d. Nr. V-258

PRAŠYMŲ PATEIKIMAS

7. Mokinys, buvęs mokinys ir eksternas, turintis klausos sutrikimų (vidutinį, žymų, labai žymų ar gilų klausos sutrikimą (kurtumą) ar kochlearinius implantus, nuo pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo lietuvių kalbos ir literatūros, gimtosios kalbos (baltarusių, lenkų, rusų, vokiečių) dalies žodžiu, gimtosios kalbos (baltarusių, lenkų, rusų, vokiečių) mokyklinio brandos egzamino I dalies, užsienio kalbos (anglų, prancūzų, rusų, vokiečių) valstybinio brandos egzamino kalbėjimo ir klausymo dalių atleidžiamas, lietuvių kalbos ir literatūros įskaitos nelaiko. Mokinys, buvęs mokinys ir eksternas, turintis sklandaus kalbėjimo (ritmo) ar nerimo spektro (selektyviojo mutizmo) sutrikimą, atleidžiamas nuo pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo lietuvių kalbos ir literatūros, gimtosios kalbos (baltarusių, lenkų, rusų, vokiečių) dalies žodžiu, gimtosios kalbos (baltarusių, lenkų, rusų, vokiečių) mokyklinio brandos egzamino I dalies, užsienio kalbos (anglų, prancūzų, rusų, vokiečių) valstybinio brandos egzamino kalbėjimo dalies. Lietuvių kalbos ir literatūros įskaitos nelaiko. Bendras įvertinimas, išskyrus lietuvių kalbos ir literatūros įskaitos, skaičiuojamas taikant Nacionalinės švietimo agentūros direktoriaus įsakymu nustatytą indeksavimo koeficientą. Mokiniai, buvusiam mokiniui ir eksternui, turinčiam sklandaus kalbėjimo (ritmo) sutrikimą ir nusprendusiam anksčiau išvardintas dalis laikyti (nebūti atleistam), taikomi toliau apraše numatyti pritaikymai.

VYKDYMO INSTRUKCIJOS PRITAIKYMAS

10. Mokiniui, buvusiam mokiniui ir eksternui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių, pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo ir brandos egzaminų užduočių atlikimo laikas pratęsiamas 25 procentais nustatyto laiko (laiką skaičiuojant nuo užduoties atlikimo pradžios) mokyklos vadovo sprendimu dėl:

10.4. mokymosi (bendrųjų, specifinių, neverbalinių) sutrikimų;

10.5. kalbėjimo ir kalbos sutrikimo (dizartrijos);

11. Mokiniui, buvusiam mokiniui ir eksternui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių dėl vidutinio, žymaus sutrikimo laipsnio (negalių grupė), kompleksinės negalios, kompleksinio sutrikimo, aktyvumo, dėmesio, nerimo spektro sutrikimo, kalbos netekimo (afazijos),

užduočių atlikimo laikas pratęsiamas 50 procentų nustatyto laiko (laiką skaičiuojant nuo užduoties atlikimo pradžios) mokyklos vadovo sprendimu.

12. Mokiniai, buvusiam mokiniui ir eksternui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių dėl sklاندus kalbėjimo (ritmo) sutrikimo, įvairiapusių raidos sutrikimų, pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo dalies žodžiu, lietuvių kalbos ir literatūros įskaitos, gimtosios kalbos (baltarusių, lenkų, rusų, vokiečių) mokyklinio brandos egzamino I dalies, užsienio kalbos (anglų, prancūzų, rusų, vokiečių) valstybinio brandos egzamino kalbėjimo dalies laikas gali būti pratęsiamas iki 100 procentų skirto laiko mokyklos vadovo sprendimu.

13. Pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinime, brandos egzamine mokyklos vadovo sprendimu mokiniui, buvusiam mokiniui ir eksternui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių dėl:

13.1. judesio ir padėties bei neurologinių, aktyvumo ir (ar) dėmesio, specifinių mokymosi (rašymo), įvairiapusių raidos sutrikimų, kai neįskaitomas ar sunkiai įskaitomas raštas yra nulemtas sutrikimo, leidžiama organizuoti atskiroje patalpoje ir naudotis kompiuteriu, kuriame neįdiegta teksto rašybos ir gramatikos tikrinimo programa.

17. Mokiniai, buvusiam mokiniui ir eksternui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių dėl specifinių mokymosi (skaitymo), bendrųjų mokymosi, įvairiapusių raidos sutrikimų, pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimą, brandos egzaminą ir (ar) lenkų tautinės mažumos gimtosios kalbos ir literatūros tarpinį patikrinimą leidžiama organizuoti atskiroje patalpoje, o užduotys, pateiktos raštu, vykdytojo perskaitomos ar įgarsinamos, naudojant informacines technologijas.

18. Mokiniai, buvusiam mokiniui ir eksternui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių dėl įvairiapusių raidos sutrikimų, sklاندus kalbėjimo (ritmo) sutrikimo, užsienio kalbos (anglų, prancūzų, rusų, vokiečių) brandos egzamino kalbėjimo dalis (dialogas) vykdoma parenkant pašnekovu mokytoją ar švietimo pagalbos specialistą.

19. Mokiniai ir buvusiam mokiniui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių dėl mokymosi sutrikimų, įvairiapusių raidos sutrikimų, pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo metu leidžiama naudotis papildomomis vaizdinėmis priemonėmis (schemomis, lentelėmis, grafikais, diagramomis), kuriomis mokinys naudojosi ugdymosi procese.

VERTINIMO INSTRUKCIJOS PRITAIKYMAS

22¹. Vertinant mokinio, buvusio mokinio ir eksterno, turinčio specialiųjų ugdymosi poreikių dėl sklاندus kalbėjimo (ritmo), nerimo spektro (selektyviojo mutizmo) sutrikimų, atleisto nuo lietuvių kalbos ir literatūros, gimtosios kalbos (baltarusių, lenkų, rusų, vokiečių) pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo dalies žodžiu, gimtosios kalbos (baltarusių, lenkų, rusų, vokiečių) mokyklinio brandos egzamino I dalies, užsienio kalbos (anglų, prancūzų, rusų, vokiečių) valstybinio brandos egzamino kalbėjimo dalies, šioms dalims skirti taškai dauginami iš Nacionalinės švietimo agentūros direktoriaus patvirtinto koeficiento.

24. Vertinant mokinio, buvusio mokinio ir eksterno, turinčio specialiųjų ugdymosi poreikių dėl specifinių mokymosi (rašymo), bendrųjų mokymosi ir įvairiapusių raidos sutrikimų, pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo, lietuvių kalbos ir literatūros ir gimtosios kalbos (baltarusių, lenkų, rusų, vokiečių) brandos egzamino raštu darbą, klaidomis nelaikoma:

24.1. akustiškai panašias fonemas žyminčių raidžių, nurodytų pedagoginės psichologinės tarnybos pažymoje, painiojimas;

24.2. grafiškai panašių raidžių, nurodytų pedagoginės psichologinės tarnybos pažymoje, painiojimas, veidrodinis raidžių rašymas.

25. Vertinant mokinio, buvusio mokinio ir eksterno, turinčio specialiųjų ugdymosi poreikių dėl kalbėjimo ir kalbos (dizartrijos), sklاندus kalbėjimo (ritmo), įvairiapusių raidos sutrikimų, pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo lietuvių kalbos (gimtosios arba valstybinės) ir kitos gimtosios kalbos dalį žodžiu (viešąjį kalbėjimą), lietuvių kalbos ir literatūros įskaitą, gimtosios kalbos (baltarusių, lenkų, rusų, vokiečių) mokyklinio brandos egzamino I dalį ir užsienio kalbos (anglų, prancūzų, rusų, vokiečių) valstybinio brandos egzamino kalbėjimo dalį, neįskaitomi taškai, skirti tarčiais, kirčiavimui ir intonacijai vertinti,

o surinktų taškų suma dauginama iš Nacionalinės švietimo agentūros direktoriaus patvirtinto koeficiento.

26. Vertinant mokinio, buvusio mokinio ir eksterno, turinčio specialiųjų ugdymosi poreikių dėl sklандаus kalbėjimo (ritmo) sutrikimo, įvairiapusių raidos sutrikimų, pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo lietuvių kalbos ir literatūros, gimtosios kalbos (baltarusių, lenkų, rusų, vokiečių) dalis žodžiu, lietuvių kalbos ir literatūros įskaitą, gimtosios kalbos (baltarusių, lenkų, rusų, vokiečių) mokyklinio brandos egzamino I dalį ir užsienio kalbos (anglų, prancūzų, rusų, vokiečių) valstybinio brandos egzamino kalbėjimo dalį, kalbėjimo sklاندumo trūkumai nelaikomi klaidomis.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Aštuoni disleksijos požymiai: kodėl svarbu atpažinti skaitymo sutrikimą kuo anksčiau. (2020-10-05) Nuoroda internete: <https://labiblioteka.lt/naujienos/astuoni-disleksijos-pozymiai-kodel-svarbu-atpazinti-skaitymo-sutrikima-kuo-anksciau/498> Skaitymo sutrikimai nėra nuosprendis. (2020-10-25). Savaitė. Nuoroda internete: <https://www.savaite.lt/idomybes/likimai/6976-skaitymo-sutrikimai-nera-nuosprendis.html>
2. Adrianova A., Vilkienė S. (1990). Garsų tarimas. Kaunas: Šviesa.
3. Baker, C., and Wright, W. E. (2021). Foundations of bilingual education and bilingualism. Multilingual Matters
4. Bartkevičienė, Z., Burneikaitė, N., Dabašinskienė, I. Plūkienė, G., Rupšienė, R. (2014). Antroji kalba ankstyvajame amžiuje. Patarimai pedagogams, mokantiems lietuvių kalbos 3 – 6 metų vaikus įstaigose, ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo programas vykdančiose tautinės mažumos kalba. Vilnius: Ugdymo plėtotės centras.
5. Byers-Heinlein, K., Burns, T. C., & Werker, J. F. (2010). The roots of bilingualism in newborns. *Psychological Science*, 21 (3), 343-348. Doi.org/10.1177/0956797609360758.
6. Blažienė, A. (2016). Lietuvių vaikų leksikos ir gramatikos raida anglakalbėje aplinkoje. Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filologija (04H). Vytrauto Didžiojo universitetas.
7. Cole, E. B., Flexer, C. (2019). Children with Hearing Loss: Developing Listening and Talking, Birth to Six. Plural Publishing, Inc.
8. Disleksija – skaitymo ir rašymo sutrikimas. Nuoroda internete: <https://krrpt.lt/disleksija-skaitymo-ir-rasyimo-sutrikimas/>
9. Disleksija – patarimai tėvams ir mokytojams. Nuoroda internete: https://www.alfaklase.lt/post/disleksijas-patarmai-t%C4%97vams-ir-mokytojams?gclid=CjwKCAjw9-6oBhBaEiwAHv1QvOMf8yWtwwf44iz35pSc2pl_wBpwEOE-r3f8uJv14DUA_RY0zquXFBocdYUQAvD_BwE
10. Garšvienė, A., Ivoškuvienė, R. (2003). Vaikai, turintys kalbėjimo, kalbos ir kitų komunikacijos sutrikimų. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

-
11. Garšvienė, A., Dapšienė, L., Gudavičienė, J. (2001). Neišplėtotos kalbos ugdymas. Logopedo knyga. Kaunas: Šviesa.
 12. Hollander, E., Hagerman, r., Ferretti, C. (2022). Textbook of autisms spectrum disorders. American Psychiatrics Association Publishing.
 13. Makauskienė, V., Ivoškuvienė, R. (2022). Kalbėjimo, kalbos ir komunikacijos sutrikimai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
 14. Rašymo ir skaitymo sutrikimų priežastys – tiek kūne, tiek aplinkoje, bet koreguoti galima. (2020-08-21). Gyvenimas. Nuoroda internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/gyvenimas/13/1216688/rasyimo-ir-skaitymo-sutrikimu-priezastys-tiek-kune-tiek-aplinkoje-bet-koreguoti-galima>
 15. Sklandaus kalbėjimo sutrikimai. Nuoroda internete: <https://www.vilniausppt.lt/>
 16. Specifinė kalbos raida. Nuoroda internete: <https://www.klrppt.lt/>
 17. Specifinė kalbos raida. Nuoroda internete: <https://www.vilniausppt.lt/>
 18. Švietimo ir mokslo ministerija. Nacionalinė švietimo agentūra. Rekomendacijos dėl atnaujintų bendrojo ugdymo programų pritaikymo kalbėjimo ir kalbos sutrikimų turintiems mokiniams. (2022)